

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΝΟΜΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Αριθμός γνωμοδότησης 92/2017

ΤΟ ΝΟΜΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
(Στ' Τμήμα)

Συνεδρίαση της 5^{ης} Απριλίου 2017

Σύνθεση

- Πρόεδρος : Ιωάννης – Κωνσταντίνος Χαλκιάς, Αντιπρόεδρος ΝΣΚ.
Μέλη : Ιωάννης Διονυσόπουλος, Θεόδωρος Ψυχογιός, Γεώργιος Κανελλόπουλος, Βασιλική Τύρου, Νικόλαος Δασκαλαντωνάκης, Γαρυφαλλιά Σκιάνη, Γεώργιος Ανδρέου, Ευαγγελία Σκαλτσά, Χαράλαμπος Μπρισκόλας, Νομικοί Σύμβουλοι του Κράτους.
Εισηγητής : Γεώργιος Κανελλόπουλος, Νομικός Σύμβουλος του Κράτους
Αριθ. ερωτημ. : 678/31.3.2017 επείγον έγγραφο του Αναπληρωτή Υπουργού Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων, όπως συμπληρώθηκε με το 690/3.4.2017 όμοιο.
Περίληψη : Αν είναι δυνατή η τέλεση θρησκευτικών σφαγών χωρίς ερωτήματος αναισθησία στο ισχύον ελληνικό δίκαιο.

Για το πιο πάνω ερώτημα το Νομικό Συμβούλιο του Κράτους (Στ' Τμήμα) γνωμοδότησε ως εξής:

I. Ιστορικό

1. Από τα στοιχεία του φακέλου προκύπτει, ότι επί ερωτημάτων σχετικά με τη δυνατότητα θρησκευτικής σφαγής (kosher, halal), ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων διέλαβε στο 606/10.3.2017 έγγραφό του, το οποίο κοινοποίησε μεταξύ άλλων και στην ΔΑΟΚ Καβάλας, Τμήμα Κτηνιατρικής, ότι ισχύει η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 4 του Καν. (ΕΚ) 1099/2009 και

ΓΧ

ότι η θρησκευτική αρχή, για λογαριασμό της οποίας πραγματοποιούνται οι εν λόγω σφαγές, είναι αρμόδια για την εφαρμογή των ειδικών θρησκευτικών διαδικασιών σφαγής και ενεργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις της αρμόδιας, για τη διενέργεια των επίσημων ελέγχων για τη σφαγή των ζώων, κτηνιατρικής αρχής

2. Στη συνέχεια, κατόπιν του εγγράφου 334/30556/14.3.2017 της Διεύθυνσης Κτηνιατρικής της Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης (ΠΑΜΘ), με το οποίο η υπηρεσία αυτή, μετά από επίσκεψη κλιμακίου κτηνιάτρων της στις εγκαταστάσεις συγκεκριμένου σφαγείου, όπου επρόκειτο να πραγματοποιηθεί θρησκευτική σφαγή, εξέφρασε αρμοδίως επιφυλάξεις για την αποτελεσματικότητα του συστήματος μηχανικής ακινητοποίησης των ζώων, ο αυτός Γενικός Γραμματέας με το έγγραφό του 644/2017/14.3.2017 προς τον Περιφερειάρχη ΠΑΜΘ ζήτησε, δεδομένου και του επείγοντος του θέματος λόγω εξαγωγών, να δοθεί εντολή στις κτηνιατρικές υπηρεσίες να επιμεληθούν της σφαγής των αμνών λατρευτικού τύπου στο εν λόγω σφαγείο για χρονικό διάστημα 14 εργάσιμων ημερών, μέσα στο οποίο ο ιδιοκτήτης του σφαγείου να υποχρεωθεί στη βελτίωση ή αντικατάσταση του υπάρχοντος μηχανισμού ακινητοποίησης.

3. Κατόπιν αυτού, το Τμήμα Κτηνιατρικής ΠΑΜΘ απευθύνθηκε με το έγγραφό του, με ημερομηνία 21.3.2017 προς την Εισαγγελία Πρωτοδικών Καβάλας ζητώντας γνωμοδότηση, για το αν η πραγματοποίηση λατρευτικού τύπου σφαγής – kosher παραβιάζει σχετικές διατάξεις του ν. 1197/1981 και του ν. 4039/2012. Επ' αυτού εκδόθηκε, βάσει του άρθρου 25 παρ. 2 του ν. 1756/1988, η 2/2017 γνωμοδότηση της Εισαγγελέως Πρωτοδικών Καβάλας, με την οποία η Εισαγγελέας γνωμοδότησε «... ότι η θανάτωση θηλαστικών σε σφαγεία, όταν δεν προηγηθεί της αφαιμάξεως αναισθητοποίησηση ενεργούσα ακαριαίως, απαγορεύεται και τιμωρείται σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 2 και 8 παρ. 1 του Ν. 1197/1981, καθ' όσον ο Ν. 1197/1981 διατηρήθηκε σε ισχύ από την ελληνική έννομη τάξη και μετά την ισχύ του υπ' αριθ. 1099/2009 Κανονισμού (ΕΚ) και κατά το μέτρο που εξασφαλίζει ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους, υπερισχύει έναντι του τελευταίου, όπως προβλέπεται στο άρθρο 26 παρ. 1 του ως άνω Κανονισμού.» Τούτο δε, διότι κατά το σκεπτικό της γνωμοδότησης αυτής, «... η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του Ν. 1197/1981 που απαγορεύει τη θανάτωση θηλαστικών στα σφαγεία εφόσον δεν προηγηθεί της αφαιμάξεως αναισθητοποίησηση, καθώς και η διάταξη του άρθρου 8 παρ. 1 του ίδιου νόμου που προβλέπει για τους παραβάτες ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή από πέντε χιλιάδες (5.000) ευρώ έως

ΓΧ

δεκαπέντε χιλιάδες (15.000) ευρώ, εφαρμόζονται στις περιπτώσεις σφαγείων όπου τα ζώα υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που προβλέπονται από λατρευτικούς τύπους (π.χ. τύπου – kosher), εφόσον στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για εθνικό νόμο που εξασφαλίζει ευρύτερη προστασία των ζώων και δεν έχει εισέτι καταργηθεί (βλ. υπ' αριθ. 1/2013 Εγκύκλιο κ. Εισαγγελέα Αρείου Πάγου).», καθώς και ότι παρέλκει η τοποθέτηση «... για τις περιπτώσεις σφαγής λατρευτικού τύπου χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση και χωρίς τη χρήση της προβλεπόμενης κατ' άρθρο 15 παρ. 2 του υπ' αριθ. 1099/2009 Κανονισμού (ΕΚ), μηχανικής ακινητοποίησης του ζώου, εφόσον με το άρθρο 2 παρ. 2 του Ν. 1197/1981 αποκλείεται εξ ολοκλήρου η σφαγή ζώων εάν δεν προηγηθεί της αφαιμάξεως αναισθητοποίησης.»

4. Ο ερωτών Αναπληρωτής Υπουργός διατηρεί αμφιβολία, σχετικά με το αν υπάρχει πράγματι, σύμφωνα με την ισχύουσα νομοθεσία, απαγόρευση θανάτωσης ζώων χωρίς αναισθησία στο πλαίσιο θρησκευτικών σφαγών, δεδομένου ότι στην ελληνική έννομη τάξη υφίσταται ήδη από το 1996 (Π.Δ. 327/1996 άρθ. 2 παρ. 8, άρθ. 5 παρ. 2 και Παράρτημα Β) η δυνατότητα τέλεσης θρησκευτικής σφαγής χωρίς αναισθησία, που επιβεβαιώθηκε και στο ν. 4235/2014 (άρθ. 13 περ. κβ' και άρθ. 23 παρ. 2 περ. ε' σημ. 31β, 34 και 35), δεδομένης δε και της βαρύτητας, όπως αναφέρει, του θέματος και της πρόθεσης του Υπουργείου να θεσπίσει και αυστηρότερους κανόνες σε σχέση με αυτούς που προβλέπει η υφιστάμενη ενωσιακή (Καν. 1099/2009) και εθνική νομοθεσία (Π.Δ. 327/1996 και ν. 4235/2014) αναφορικά με τις θρησκευτικές σφαγές, υπέβαλε το ερώτημα, αν είναι δυνατή η τέλεση θρησκευτικών σφαγών χωρίς αναισθησία στο ισχύον ελληνικό δίκαιο.

II. Το ενωσιακό και εθνικό νομοθετικό πλαίσιο και η ΕΣΔΑ

5. Το άρθρο 6 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ) προβλέπει ότι: «1. Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες. ...

2. ...

3. Τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.»

ΓΧ

6. Το άρθρο 13 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΣΛΕΕ) προβλέπει ότι: «Κατά τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής της Ένωσης στους τομείς της γεωργίας, της αλιείας, των μεταφορών, της εσωτερικής αγοράς, της έρευνας και της τεχνολογικής ανάπτυξης και του διαστήματος, η Ένωση και τα κράτη μέλη λαμβάνουν πλήρως υπόψη τους τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων ως ευαίσθητων όντων τηρώντας ταυτοχρόνως τις νομοθετικές ή διοικητικές διατάξεις και τα έθιμα των κρατών μελών που αφορούν ιδίως τα θρησκευτικά τυπικά, τις πολιτιστικές παραδόσεις και την κατά τόπους πολιτιστική κληρονομιά.»

7. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης προβλέπει στις κατωτέρω διατάξεις του τα εξής:

«Άρθρο 10 (Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας).

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκειύματος ή πεποιθήσεων, καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκειύματος ή των πεποιθήσεών του, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές. 2. ...».

«Άρθρο 52 (Εμβέλεια των διασφαλιζόμενων δικαιωμάτων)

1. Κάθε περιορισμός στην άσκηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που αναγνωρίζονται στον παρόντα Χάρτη πρέπει να προβλέπεται από το νόμο και να τηρεί το βασικό περιεχόμενο των εν λόγω δικαιωμάτων και ελευθεριών. Τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, περιορισμοί επιτρέπεται να επιβάλλονται μόνον εφόσον είναι αναγκαίοι και ανταποκρίνονται πραγματικά σε στόχους γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή στην ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. 2. ...»

8. Η έχουσα υπερνομοθετική ισχύ σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), που κυρώθηκε με το Ν.Δ. 53 της 19/20.9.1974: Περί κυρώσεως της εν Ρώμη την 4ην Νοεμβρίου 1950 υπογραφείσης συμβάσεως "δια την προάσπισιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών", ως και του προσθέτου σ' αυτήν Πρωτοκόλλου των Παρισίων της 20ης Μαρτίου 1952 (Α 256) ορίζει στις κατωτέρω διατάξεις της τα εξής:

«Άρθρο 9

1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις την ελευθερίαν σκέψεως, συνειδήσεως και θρησκείας, το δικαίωμα τούτο επάγεται την ελευθερίαν αλλαγής θρησκείας ή

ως και την ελευθερίαν εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων μεμονωμένως, ή συλλογικώς δημοσία ή κατ' ιδίαν, δια της λατρείας, της παιδείας, και της ασκήσεως των θρησκευτικών καθηκόντων και τελετουργιών.

2. Η ελευθερία εκδηλώσεως της θρησκείας ή των πεποιθήσεων δεν επιτρέπεται να αποτελέση αντικείμενον ετέρων περιορισμών πέραν των προβλεπομένων υπό του νόμου και αποτελούντων αναγκαία μέτρα, εν δημοκρατική κοινωνία δια την δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της δημοσίας τάξεως, υγείας και ηθικής, ή την προάσπισιν των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων.»

9. Ο Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1099/2009 του Συμβουλίου της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 2009 για την προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους (ΕΕ L. 303/18.11.2009 σ. 1) ορίζει στο άρθρο του 4 (Μέθοδοι αναισθητοποίησης) ότι: «1. Τα ζώα θανατώνονται μόνο μετά από αναισθητοποίηση σύμφωνα με τις μεθόδους και τις ειδικές απαιτήσεις για την εφαρμογή των μεθόδων αυτών, όπως προβλέπονται στο Παράρτημα Ι. Η απώλεια αισθητηριακής αντίληψης και ευαισθησίας διατηρείται μέχρι το θάνατο του ζώου. Οι μέθοδοι του Παραρτήματος Ι οι οποίες δεν καταλήγουν σε ακαριαίο θάνατο (εφεξής καλούμενες «απλή αναισθητοποίηση») ακολουθούνται, το ταχύτερο δυνατόν, από διαδικασία που εξασφαλίζει το θάνατο, όπως αφαίμαξη, καταστροφή του κεντρικού νευρικού συστήματος, ηλεκτροπληξία ή παρατεταμένη έκθεση σε ανοξία.

2. ... 3.....

4. Για τα ζώα που υποβάλλονται σε ιδιαίτερες μεθόδους σφαγής που προβλέπονται από λατρευτικούς τύπους, δεν εφαρμόζονται οι απαιτήσεις της παραγράφου 1, υπό την προϋπόθεση ότι η σφαγή διενεργείται σε σφαγείο.»

10. Η έννοια του σφαγείου δίδεται στην περ. ια' του άρθρου 2 (Ορισμοί) του ίδιου κανονισμού: «ια) «σφαγείο»: εγκατάσταση που χρησιμοποιείται για τη σφαγή χερσαίων ζώων και εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 853/2004.»

11. Κατά το άρθρο 3 του εν λόγω κανονισμού: «1. Τα ζώα προφυλάσσονται από κάθε είδους πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία που μπορεί να αποφευχθεί, κατά τη θανάτωση και τις σχετικές εργασίες. 2. ...».

12. Στο άρθρο του 15 (Εργασίες χειρισμού και ακινητοποίησης στα σφαγεία), ο κανονισμός αυτός προβλέπει, μεταξύ άλλων, ότι: «1. ... 2. Οι υπεύθυνοι επιχείρησης μεριμνούν ώστε όλα τα ζώα που θανατώνονται σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφος 4 χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση να ακινητοποιούνται ατομικά· τα μηρυκαστικά ακινητοποιούνται με μηχανικά μέσα. Δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται

συστήματα ακινητοποίησης των βοοειδών με αντιστροφή ή οποιαδήποτε άλλη φυσιολογική θέση, πλην των περιπτώσεων των ζώων που σφάζονται σύμφωνα με άρθρο 4 παράγραφος 4 και υπό την προϋπόθεση ότι χρησιμοποιείται διάταξη που εμποδίζει την οριζόντια και την κατακόρυφη κίνηση της κεφαλής του ζώου και που μπορεί να προσαρμόζεται ανάλογα με το μέγεθος του ζώου.»

13. Στο Κεφάλαιο VII (Τελικές διατάξεις) του Καν. 1099/2009, το άρθρο 26 (Αυστηρότεροι εθνικοί κανόνες) ορίζει ότι: «1. Ο παρών κανονισμός δεν εμποδίζει τα κράτη μέλη να διατηρούν σε ισχύ εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους και οι οποίοι ίσχυαν κατά το χρόνο έναρξης ισχύος του παρόντος κανονισμού. Πριν από την 1^η Ιανουαρίου 2013, τα κράτη μέλη ενημερώνουν την Επιτροπή για τους εν λόγω εθνικούς κανόνες. Η Επιτροπή τους γνωστοποιεί στα υπόλοιπα κράτη μέλη.

2. Τα κράτη μέλη μπορούν να θεσπίζουν εθνικούς κανόνες που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους σε σχέση με αυτούς που περιέχονται στον παρόντα κανονισμό όσον αφορά τους ακόλουθους τομείς: α) ... γ) τη σφαγή ζώων και τις σχετικές εργασίες σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφος 4.

Τα κράτη μέλη κοινοποιούν στην Επιτροπή τους εν λόγω εθνικούς κανόνες. Η Επιτροπή τους γνωστοποιεί στα υπόλοιπα κράτη μέλη.»

14. Τέλος, το άρθρο 30 (Έναρξη ισχύος) του Καν. 1099/2009 ορίζει ότι: «Ο παρών κανονισμός αρχίζει να ισχύει την εικοστή ημέρα από τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εφαρμόζεται από την 1^η Ιανουαρίου 2013.»

15. Το άρθρο 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981 Περί Προστασίας των ζώων (Α' 240) ορίζει ότι: «Απαγορεύεται η θανάτωση θηλαστικών εις τα σφαγεία εφ' όσον δεν προηγηθεί της αφαιμάξεως αναισθητοποιήσις ενεργούσα ακαριαίως.»

16. Το Π.Δ. 327/1996 «Προστασία των ζώων κατά τη σφαγή και/ή τη θανάτωσή τους σε συμμόρφωση προς την οδηγία 93/119/ΕΚ του Συμβουλίου» (Α' 221), προβλέπει τα εξής στις ακόλουθες διατάξεις του:

«Άρθρο 2

Για τους σκοπούς του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος ισχύουν οι ακόλουθοι ορισμοί: 1. ... 8. Αρμόδια αρχή: η αρμόδια κεντρική Δ/ση Κτηνιατρικής της Γενικής

κτηνιατρικής και κάθε νομαρχιακή κτηνιατρική αρχή η οποία διενεργεί τους κτηνιατρικούς ελέγχους. Η θρησκευτική αρχή της χώρας για λογαριασμό της οποίας πραγματοποιούνται οι εν λόγω σφαγές είναι αρμόδια για την εφαρμογή και τον έλεγχο των ειδικών διατάξεων που εφαρμόζονται στη σφαγή που γίνεται με ορισμένους θρησκευτικούς τύπους. Όσον αφορά τις λοιπές διατάξεις του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος η αρχή αυτή ενεργεί υπό την ευθύνη του επίσημου κτηνιάτρου όπως ορίζεται στο άρθρο 2 του Προεδρικού Διατάγματος 410/1994 (Α' 321).»

«Άρθρο 5

1. Τα μόνοπια, τα μηρυκαστικά, οι χοίροι, τα κουνέλια και τα πουλερικά που φέρονται στα σφαγεία για σφαγή πρέπει: α) ... γ) Να αναισθητοποιούνται πριν τη σφαγή ή να θανατώνονται ακαριαία σύμφωνα με τις διατάξεις του Παραρτήματος Δ' του παρόντος Προεδρικού Διατάγματος. δ) ...

2. Οι απαιτήσεις της παραγράφου 1 εδάφιο γ) του παρόντος άρθρου δεν ισχύουν για τα ζώα για τα οποία ορισμένοι θρησκευτικοί τύποι απαιτούν ειδικές μεθόδους σφαγής. ...»

«Παράρτημα Β'. ΑΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΖΩΩΝ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΝΑΙΣΘΗΤΟΠΟΙΗΣΗ, ΤΗ ΣΦΑΓΗ Ή ΤΗ ΘΑΝΑΤΩΣΗ.

1. ... Ωστόσο σε περίπτωση σφαγής για θρησκευτικούς λόγους είναι υποχρεωτική η ακινητοποίηση των βοοειδών πριν τη σφαγή με μηχανική μέθοδο ώστε να αποφεύγεται οποιοσδήποτε πόνος, ταλαιπωρία και διέγερση καθώς και οποιοδήποτε τραύμα ή κάκωση. 2. ...»

17. Εξάλλου, στο ν. 4235/2014 «Διοικητικά μέτρα, διαδικασίες και κυρώσεις στην εφαρμογή της ενωσιακής και εθνικής νομοθεσίας στους τομείς των τροφίμων, των ζωοτροφών και της υγείας και προστασίας των ζώων και άλλες διατάξεις αρμοδιότητας του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων» (Α' 32), ιδίως στο άρθρο 13 παρ. 1 περ. β' και στο άρθρο 23 παρ. 2 περ. ε' σημ. 31, 34 και 35, γίνεται λόγος για διοικητικά μέτρα και κυρώσεις κατά τη θρησκευτική σφαγή.

III. Ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων

Κατά τη συζήτηση στο Τμήμα διαμορφώθηκαν δυο γνώμες.

ΓΧ

18. Κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας που απαρτίστηκε από τον Πρόεδρο Τμήματος, Αντιπρόεδρο ΝΣΚ Ι.-Κ. Χαλκιά και τους Νομικούς Συμβούλους Γ. Διονυσόπουλο, Θ. Ψυχογιού, Γ. Κανελλόπουλο, Γ. Ανδρέου και Χ. Μπρισκόλα (ψήφοι 6), από τις διατάξεις του Καν. 1099/2009 που προπαρατέθηκαν προκύπτει, ότι στον κανόνα του άρθρου 4 παρ. 1, σχετικά με την θανάτωση των ζώων μόνο μετά από αναισθητοποίησή τους, τόσο για λόγους καλής μεταχείρισής τους, που αποτελεί κοινοτική αξία αποτυπούμενη στο Πρωτόκολλο αριθ. 33 που επισυνάπτεται στη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (πρβλ. αιτιολογική σκέψη 4 του Καν. 1099/2009), όσο και για λόγους δημόσιας υγείας και τήρησης των ειδικών κανόνων υγιεινής για τα τρόφιμα ζωικής προέλευσης (πρβλ. αιτιολογικές σκέψεις 6-9 του Καν. 1099/2009), εισάγεται εξαίρεση με την παρ. 4 του άρθρου τούτου για τα ζώα που σφαγιάζονται σύμφωνα με ειδικές μεθόδους που προβλέπονται από λατρευτικούς τύπους. Στην περίπτωση αυτή, η σφαγή πρέπει να λάβει χώρα υποχρεωτικά σε σφαγείο, το οποίο εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 853/2004 και να τηρηθούν οι απαιτήσεις του άρθρου 15 παρ. 2 του Καν. 1099/2009 για τις εργασίες χειρισμού και ακινητοποίησης στα σφαγεία. Στην εξαίρεση αυτή της αναισθητοποίησης κατά τις θρησκευτικές σφαγές, την οποία είχε αρχικά εισάγει με την οδηγία 93/119/ΕΚ, ο ενωσιακός νομοθέτης ενέμεινε, κατά την αιτιολογική σκέψη 18 του Καν. 1099/2009, στο πλαίσιο του σεβασμού του δικαιώματος της ελεύθερης εκδήλωσης του θρησκευόμενου ή των πεποιθήσεων του ατόμου σχετικά με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές, όπως κατοχυρώνονται στο άρθρο 10 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης και στο άρθρο 9 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

19. Πράγματι, όπως επιβεβαιώνεται από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (βλ. απόφαση της 27^{ης} Ιουνίου 2000 στην υπόθεση Cha'are Shalom Ve Tsedek κατά Γαλλίας), η βρώση κρέατος που λαμβάνεται σύμφωνα με τις απαιτήσεις λατρευτικών εθίμων αποτελεί στοιχείο της ελευθερίας της συνείδησης και της θρησκείας και αυτή η ελευθερία θα περιοριζόταν, αν η απαγόρευση τέλεσης τελετουργικής σφαγής καθιστούσε αδύνατη για μια θρησκευτική ομάδα τη βρώση κρέατος από ζώα που σφάζονται σύμφωνα με τις προσδοκίες της. Ειδικότερα, κατά τη σκέψη 80 της απόφασης: «80. Κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, θα υπήρχε παρεμπόδιση της ελευθερίας εκδήλωσης της θρησκείας, μόνο εάν η παρανομία επιτέλεσης τελετουργικής σφαγής καθιστούσε αδύνατη για

57

«...ερ-ρθόδοξους Εβραίους τη βρώση κρέατος από ζώα που σφάζονται σύμφωνα με τις θρησκευτικές επιταγές που θεωρούν εφαρμοστές.»

20. Επομένως, η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 4 του Κανονισμού 1099/2009, που θέτει ως προϋπόθεση της θρησκευτικής σφαγής, τη διενέργειά της σε εγκεκριμένο σφαγείο και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις χειρισμού και ακινητοποίησης των ζώων, αντανακλά δεόντως, σύμφωνα και με την αρχή της αναλογικότητας, την ισορροπία μεταξύ του άρθρου 13 της ΣΛΕΕ για τις απαιτήσεις καλής διαβίωσης των ζώων και του άρθρου 9 της ΕΣΔΑ, καθώς και του άρθρου 10 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ για την ελευθερία της θρησκείας.

21. Στο πλαίσιο αυτό, η πρόβλεψη στο άρθρο 26 παρ. 1 του Κανονισμού 1099/2009, της δυνατότητας των κρατών μελών να διατηρούν σε ισχύ εθνικούς κανόνες που ίσχυαν κατά το χρόνο έναρξης ισχύος του κανονισμού τούτου και αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους, τελεί κατ' αρχάς υπό τον όρο της ενημέρωσης της Επιτροπής για τους εθνικούς αυτούς κανόνες πριν από την 1.1.2013, ημερομηνία έναρξης εφαρμογής του πιο πάνω κανονισμού. Κι αυτό, προκειμένου η Επιτροπή να γνωστοποιήσει τους εν λόγω εθνικούς κανόνες και στα υπόλοιπα κράτη μέλη, λόγω του αντικτύπου της εθνικής νομοθεσίας στον ανταγωνισμό και επομένως στη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς για τα προϊόντα ζωικής προέλευσης (πρβλ. αιτιολογική σκέψη 5 του Καν. 1099/2009).

22. Στην προκειμένη περίπτωση από τα στοιχεία του φακέλου, δεν προκύπτει ότι υπήρξε ενημέρωση της Επιτροπής για την επίμαχη ρύθμιση του άρθρου 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981 πριν ή και μετά την 1.1.2013. Επομένως, σε σχέση με τις διατάξεις του Καν. 1099/2009, δεν μπορεί να γίνει λόγος για διατήρηση σε ισχύ της διάταξης του άρθρου 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981.

23. Ανεξάρτητα από τα ανωτέρω όμως, κατά την έννοια του άρθρου 26 παρ. 1 του Κανονισμού 1099/2009, για να εφαρμοστούν οι διατηρούμενες σε ισχύ εθνικές διατάξεις που αποσκοπούν να εξασφαλίσουν ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους πρέπει να έχουν το ίδιο πεδίο εφαρμογής με τις αντίστοιχες, λιγότερο εξασφαλιστικές διατάξεις της προστασίας των ζώων κατά τη θανάτωσή τους, του Καν. 1099/2009. Επομένως, η γενική διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981 για την απαγόρευση θανάτωσης θηλαστικών στα σφαγεία, εφόσον δεν προηγηθεί της αφαίμαξης αναισθητοποίησης ενεργούσα ακαριαίως, κατά το χρόνο θέσπισης της οποίας δεν υπήρχε αντίστοιχη διάταξη περί θρησκευτικής σφαγής, θα

ΓΧ

μπορούσε, υπό την προϋπόθεση ότι εξασφαλίζει ευρύτερη προστασία των κατά τη θανάτωσή τους, να τύχει εφαρμογής στην περίπτωση της σφαγής του άρθρου 4 παρ. 1 του Καν. 1099/2009, όχι όμως και στην ειδική περίπτωση της θρησκευτικής σφαγής του άρθρου 4 παρ. 4 του κανονισμού αυτού, που θεσπίστηκε μεταγενέστερα, σε εκτέλεση διατάξεων του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου και της ΕΣΔΑ. Υπό την αντίθετη εκδοχή, θα ακυρωνόταν παντελώς και εκ πλαγίου η θέσπιση της θρησκευτικής σφαγής και μάλιστα κατά τον νομικά και λογικά ανακόλουθο τρόπο της αυτοεξουδετέρωσης της σχετικής διάταξης, μέσω της παροχής δυνατότητας αντίθετης ρύθμισης στις εθνικές νομοθεσίες των κρατών μελών.

24. Άλλωστε, επιβεβαίωση της αναγνώρισης της θρησκευτικής σφαγής στο ελληνικό δίκαιο αποτελούν οι, μεταγενέστερες του ν. 1197/1981, ρυθμίσεις του Π.Δ. 327/1996 και ιδίως του άρθρου 2 παρ. 8, του άρθρου 5 παρ. 2 και του Παραρτήματος Β' σημ. 1, όπου γίνεται ρητή αναφορά σε θρησκευτική σφαγή. Ομοίως, οι διατάξεις του ν. 4235/2014, ιδίως το άρθρο 13 παρ. 1 περ. β' και το άρθρο 23 παρ. 2 περ. ε' σημ. 31, 34 και 35, στις οποίες γίνεται λόγος για διοικητικά μέτρα και κυρώσεις κατά τη θρησκευτική σφαγή. Πράγματι, εφόσον μετά την ισχύ του ν. 1197/1981 η ελληνική έννομη τάξη αναγνώρισε ρητά και απερίφραστα τη θρησκευτική σφαγή, οι ρυθμίσεις του νόμου αυτού, και αν ακόμα την αφορούσαν, έπαυσαν του λοιπού να τη διέπουν, καταργηθείσες σιωπηρά από τις μεταγενέστερες διατάξεις του Π.Δ. 327/1996 και του ν. 4235/2014.

25. Αν, τέλος, μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με το άρθρο 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981 πραγματώνεται ο προβλεπόμενος στο άρθρο 9 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και στο άρθρο 52 παρ. 1 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιορισμός του δικαιώματος της ελεύθερης εκδήλωσης της θρησκείας, επιβάλλεται να παρατηρηθεί ότι ένας τέτοιος περιορισμός δεν θα μπορούσε να είναι πλήρης και απόλυτος, χωρίς δηλαδή την τήρηση του βασικού περιεχομένου του εν λόγω δικαιώματος και ελευθερίας και χωρίς στάθμιση, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας, του δικαιώματος αυτού με τις ανάγκες προαγωγής της καλής διαβίωσης των ζώων και προστασίας της δημόσιας υγείας, ή εκτίμηση της αναγκαιότητάς του για την προάσπιση των εν λόγω αγαθών.

26. Κατά συνέπεια, η απάντηση στο ερώτημα, αν είναι δυνατή η τέλεση θρησκευτικών σφαγών χωρίς αναισθησία στην ελληνική έννομη τάξη, είναι κατά τη γνώμη της πλειοψηφίας καταφατική.

ΓΧ

ΜΜ

27.* Κατά τη γνώμη της μειοψηφίας, που απαρτίστηκε από τους Νομικούς Συμβούλους Β. Τύρου, Ν. Δασκαλαντωνάκη, Γ. Σκιάνη και Ε. Σκαλτσά (ψήφοι 4), από το άρθρο 26 παρ. 1 του Καν. 1099/2009 και το άρθρο 2 παρ. 2 του ν. 1197/1981, ο οποίος νόμος δεν έχει εισέτι καταργηθεί (βλ. υπ' αριθ. 1/2013 Εγκύκλιο Εισαγγελέα Αρείου Πάγου) και απαγορεύει τη θανάτωση θηλαστικών σε σφαγεία, όταν δεν προηγηθεί της αφαιμάξης αναισθητοποίηση ενεργούσα ακαριαίως, και επομένως αποτελεί τον αυστηρότερο κατά την έννοια της ανωτέρω διάταξης του κανονισμού εθνικό κανόνα κατά το μέτρο που εξασφαλίζει ευρύτερη προστασία των ζώων κατά τη θανάτωσή τους και εφαρμόζεται στην περίπτωση των θρησκευτικών σφαγών του άρθρου 4 παρ. 4 του Καν. 1099/2009, προκύπτει ότι δεν είναι δυνατή η τέλεση θρησκευτικών σφαγών χωρίς αναισθησία στην ελληνική έννομη τάξη (γνωμ. 2/2017 Εισαγγελέως Πρωτοδικών Καβάλας). Πέραν τούτων, λεκτέα τα ακόλουθα:

28. Ο σεβασμός της συντεταγμένης Πολιτείας προς την αρχή της μη ανοχής θρησκευτικής σφαγής χωρίς προηγούμενη αναισθητοποίηση του ζώου δεν ενέχει καμία απολύτως προσβολή οποιωνδήποτε θρησκευτικών πεποιθήσεων. Αναλυτικότερα, στο άρθρο 2 του Συντάγματος θεσπίζεται ως θεμελιώδης αρχή η προστασία της αξίας του ανθρώπου. Επίσης, στο άρθρο 13 τούτου ορίζεται, ότι κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων, ότι όμως η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Περαιτέρω, στο άρθρο 24 τούτου θεσπίζεται η προστασία του περιβάλλοντος.

29. Η σφαγή και η εν συνεχεία αφαιμάξη θηλαστικού ζώου χωρίς την προηγούμενη ακαριαία αναισθητοποίησή του, όπως συμβαίνει και στην, κατά το εν λόγω ερώτημα, περίπτωση της θρησκευτικής σφαγής, δηλαδή ενόσω το ζώο έχει πλήρεις τις αισθήσεις του, δεν χωρεί καμία αμφιβολία ότι έχει τα χαρακτηριστικά του βασανισμού, αφού σφαγιάζεται και αφαιμάσσεται διατηρώντας τις αισθήσεις του μέχρι τον θάνατό του.

30. Περαιτέρω, η άρνηση της υποβολής κάθε εμβίου όντος σε βασανισμό δεν συνδέεται με οποιαδήποτε θρησκεία και οπωσδήποτε δεν ενέχει καμία έννοια προσβολής της τελευταίας. Η αντίθεση με την έννοια κάθε είδους βασανισμού αποτελεί αρχή ανεξάρτητη, που καταδεικνύει τον βαθμό πολιτισμού μιας χώρας και την πρόοδο που έχει επιτελέσει με την πάροδο του χρόνου στην εξέλιξή της. Η Πολιτεία σέβεται απόλυτα τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ατόμων που διαβιούν σ'

αυτήν, τα άτομα δε αυτά είναι ελεύθερα να ασκούν τις θρησκευτικές παραδόσεις αρκεί να μη βλάπτονται θεμελιώδεις αρχές και αξίες της Πολιτείας. Έτσι, η υποβολή ενός ζώου σε αργό και βασανιστικό θάνατο δια της σφαγής και αφαιμάξεως του χωρίς την προηγούμενη πλήρη αναισθητοποίησή του, προσβάλλει την θεμελιώδη αρχή της απαγόρευσης του βασανισμού κάθε εμβίου όντος. Το Σύνταγμα στο προαναφερθέν άρθρο 2 θεσπίζει ως θεμελιώδη αρχή την προστασία της αξίας του ανθρώπου. Και ως αξία του ανθρώπου, κατά την γνώμη της μειοψηφίας, δεν πρέπει να νοείται μόνον ό,τι αντικρίζει αυτό τούτο το πρόσωπό του (π.χ. απαγόρευση θανάτωσής του, απαγόρευση απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισής του κλπ) αλλά και ό,τι κατόρθωσε αυτός, με την πάροδο του χρόνου και μέσα από την συνεχώς βελτιούμενη κρίση του και τις συνεχώς αποκτώμενες γνώσεις του, να εδραιώσει και να εξελίξει ως σύστημα αξιών και αρχών. Έτσι, η αναγνώριση της προστασίας των ζώων είναι εξέλιξη της θεώρησής τους από τον άνθρωπο, στο πλαίσιο της εξέλιξης αυτού του ίδιου ως προς την θέση του στο περιβάλλον και της αλληλοεξαρτώμενης σχέσης του με τα άλλα έμβια όντα, έτσι ώστε αυτός να αρχίσει να σέβεται αυτή ταύτη την ζωή και να απομακρύνεται από την θεώρηση του ζώου ως res. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η προαναφερθείσα αρχή του μη βασανισμού κάθε εμβίου όντος. Αυτό το σύστημα αξιών που κατόρθωσε να εδραιώσει ο άνθρωπος, εν σχέσει προς το περιβάλλον εν γένει και προς τα ζώα ειδικότερα, αποτελεί τμήμα της προστατευόμενης από το Σύνταγμα της χώρας μας προσωπικότητάς του. Όπως δε είναι ευρέως γνωστό, ο πολιτισμός μιας χώρας κρίνεται και αποδεικνύεται κυρίως από την προστασία που παρέχει σ' εκείνους, που δεν έχουν την δυνατότητα να την αξιώσουν. Το ζώο δεν μπορεί να αξιώσει τίποτε. Επαφίεται στην Πολιτεία να προστατεύσει αν όχι την ζωή του, τουλάχιστον τον ανώδυνο θάνατό του. Εξάλλου, και ο Κανονισμός 1099/2009, στόχος του οποίου είναι η εξασφάλιση εναρμονισμένης προσέγγισης όσον αφορά την καλή μεταχείριση των ζώων κατά τη θανάτωσή τους (βλ. αιτιολογική σκέψη υπ' αρ. 61), προβλέπει στο άρθρο 3 παρ. 1 ότι τα ζώα προφυλάσσονται από κάθε είδους πόνο, αγωνία ή ταλαιπωρία που μπορεί να αποφευχθεί κατά τη θανάτωση και τις σχετικές εργασίες, η απαίτηση δε αυτή εφαρμόζεται και στις περιπτώσεις ιδιαίτερων μεθόδων σφαγής που προβλέπονται από λατρευτικούς τύπους.

31. Εν όψει των ανωτέρω, κατά τη γνώμη της μειοψηφίας, στο υπό κρίση ερώτημα προσήκει αρνητική απάντηση.

ΓΧ

32. Με τα ανωτέρω δεδομένα, το Τμήμα γνωμοδοτεί κατά πλειοψηφία ότι στο ερώτημα προσήκει η απάντηση ότι είναι δυνατή η τέλεση θρησκευτικών σφαγών χωρίς αναισθησία στο ισχύον ελληνικό δίκαιο.

ΘΕΩΡΗΘΗΚΕ

Αθήνα, 10.4.2017

Ο Πρόεδρος

Γ. Χαλκιάς

Ιωάννης – Κωνσταντίνος Χαλκιάς

Αντιπρόεδρος Ν.Σ.Κ.

Ο Εισηγητής

Γεώργιος Κανελλόπουλος

Νομικός Σύμβουλος του Κράτους